

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

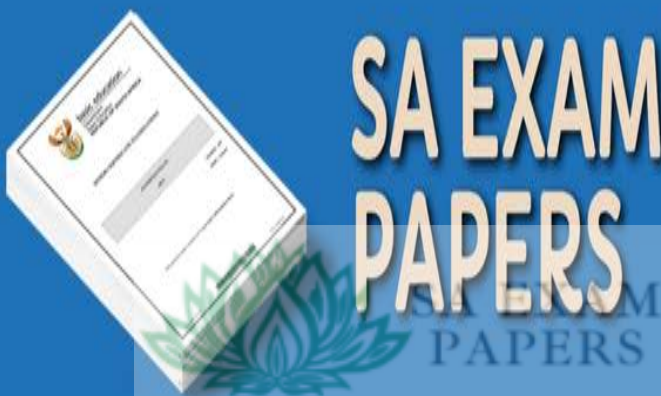

You have Downloaded, yet Another Great Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2023

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)

2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.

3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.

4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.

6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutalo.

8. Ni dzhie nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.

9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40

10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**U DITIKA NGA IWE MUNĖ**

- 1 Ano maduvha shangoni liniwe na liniwe hu dzulwa hu tshi liliwa nga hone u shaeya ha mishumo, ikonomi na yone i khou balelwa u aluwa - izwi zwi vhangana u gomela na u shenganya mano kha vhaswa vha dzhenaho tshikolo. Zwiliwa na zwone a zwi duri zwi shela ndala. 'Zwo tou rali ndi hone ri tshi do tou zwi ita hani?' Iyo ndi nyambo ya duvha na duvha nga vhone vhaswa. Vhaswa a vha tei u sokou gungula ngeno Nwali o vha ita zwivhumbwa zwi re na vhuṭali u fhirisa zwivhumbwa zwothe. 5
- 2 Vhaswa vha no dzulela u ralo vha mbo di kulea nungo, vha sa vhuye vha ri tshithu nga u shela mulenzhe kha u disikela mishumo zwine zwa alusa ikonomi ya shango. Vhaniwe tshavho ndi u dzula magondoni vho lindela u humbela, vhaniwe ngafhala vha tangula vhafhiri vha gondo zwine vha vha nazwo. Matsina arali hu na u diimisela kha vhathu vhothe ho katelwa na vhaswa ha itwa mutingati, shango li a vha na nyaluwo ya ikonomi vhushai ha mbo di panulula. Kha ri futelele kha zwa u dzhena tshikolo hu si na u fhidza. 15
- 3 Thuthuwedzo i a todea kha vhaswa kana vhana vha re zwikoloni uri vha vhe na kuhumbulele kwa u do dzhenelela kha u disikela mishumo. Zwi a tungufhadza musi u tshi vhona vhaswa vho sokou khotha ngeno vhe na pfunzo ye vha gudela yone. Ano maduvha muswa u tea u tou wa a tshi vuwa uri a kone u ditshidza, a songo lindela u tholiwa nga muvhuso ngeno Nwali a songo mu dzima thalukanyo. Zwo vhfihaho ndi musi a tshi vhona vhukondi ha u sa vha na mishumo a vho delwa nga maitele mavhi, a vho didzhenisa kha zwa vhugevhenga hu u ditshela. 20
- 4 Vhaswa vho talifhaho vha a bva fulo la u toda hune vha nga wana hone masheleni a u dithomela mabindu. Vhaniwe vhaswa vha a vha na muya wa vhubindudzi vha tshee vhatuku, nge vha vhona vhabebi vhavho vha tshi ita zwa u rengisa zwimunemune, miroho na mitshelo. Maitele ayo a vhuya a nwelela u a fhedzisela o vha ramabindu o bvelelaho. Vhabebi na muvhuso na vhone vha tea u nea thikhedzo kha vhaswa vho diimisela u disikela mishumo, itali kholomo hu tshi vuswa i divusaho. 25 30

- 5 Muswa a vhuya a vha na dzangalelo la vhubindudzi u tea u dalela madzangano a no thusa vhaswa siani la vhubindudzi. Hu divha nnyi, liniwe divha vha a dovha vha vha vhone vha no sikela vhañwe ngavho mishumo zwa alusa ikonomi ya shango lavho. Hu na vhalambedzi vhane vha thusa vhaswa vho diimisela kha zwa vhubindudzi lune vha a toda u vhona pulane ya bindu i no bva kha muhumbeli. Izwo hu vha hu u itela uri vha divhe uri hune vha khou lambedza hone hu do vha na mbuyelo ine ya do vha vhuisele masheleni e vha lambedza ngao na nzwalelo dza hone. 35
- 6 Fhethu hune muswa a nga ita hone vhubindudzi nahone ndi ha ndeme vhunga shangoni hu na mutatisano. Nga u ralo mubindudzi u tea u sedza na vathu vhane vhubindudzi hawe ha do livhana navho. Muswa ane a vha na dzangalelo la vhubindudzi ha zwiliwa u tea u sedza fhethu ho kunaho. A vhuya a sa vhe na vhulondo, a hu na vhuiwa. Khaedu iyo i khou tshinyadzela vhoramabindu vhatuku. 40
- 7 Vhaswa vha no takalela zwa vhulimi, u wana na vhone vha tshi zwi thoma vha tshe vhatuku nga u dithomela zwigade zwa miroho. Zwenezwo musi vhulimi hawe vhu tshi khou mu anda u a rengisa minwe nga u ralo u a vha mulimi wa biko musi a tshi aluwa. Vhulimi vhu thusa vhukuma kha u tshela ndala na u dovha hafhu u sikela vhañwe vhaswa mishumo. Muswa a no dilimela u a dithusa ngauri zwiliwa zwine a la zwi vha zwi na pfushi vhukuma, zwi ita uri a vhe na mutakalo wavhudi. Mulimi arali a si na fhethu hune a nga lima hone u a humbela vha re na masimu kana mabulasi ane vha sa a shumise, vha mu hadzima uri a a shumise siani la ndimo a tshi badela masheleni. 50
- 8 Ri na vhaswa vhane vha bindudza nga u dobela mashika o latiwaho ane a vha mapulasitiki, mabambiri na mabodelo. Vhaswa avha vha buba nga matshelonitsheloni vha tshi ya hune ha latwa mathukhwi nga vhadzulapo na magoloi, hu hone u difunga kha u disikela mishumo. Khaedu ndi ya musi vhe henengei, vha tshi gidimela ligoloi, la u hwala mashika vha nga vha sa kandwa. Naho zwo ralo vathu avha vha a kona u tundela mita yavho nga masheleni ane vha a wana vho ya vha kalisa kha vhabikululi. 60
- 9 Arali vhaswa vhothe vha ima nga milenzhe u lwa na ndala shango li a lala zwa dovha hafhu zwa fhungudza hugevhenga. Vhaswa ni tea u kondelela u dzhena tshikolo no sedzavho na mabudo a u disikela mishumo, hu si u lindela u tholwa fhedzi. Kha ri fhathe shango lashu rothe ro tou futelela. 65

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Tshi bva kha: [Google images](#)]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

1.1 Vhalani mitaladzi ya 1–3.

Ndi zwifhio zwine zwa ita uri vhaswa vha vhonele vha tshi tambula? (2)

1.2 Vhalani phara ya 2.

Bulani zwithu ZWIVHILI zwine zwa itwa nga vhaswa vhane vha vha na vhubva. (2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Sumbudzani khaedu ine vhaswa vha tangana nayo nga murahu ha musu vho vuledza pfundo dzavho. (2)

1.4 Vhalani mitaladzi ya 24–27.

Bviselani khagala maitele ane a tutuwedza vhanwe vhaswa u diwana vho bvelela vhusiloni? (2)

1.5 Musi no vhalo mafhungo aya ni vhone u ufho mulaedza une munwali a toda u u rumela kha vhaswa? (2)

1.6 Kha mutaladzi wa 30 hu na murero.

'Itali kholomo hu tshi vuswa i ðivusaho.'

Sumbedzani u ri murero uyu u kwama hani kupfesesese kwanu kwa mafhungo a re kha phara ya 4. (2)

1.7 Vhalani phara ya 5.

Mafhungo e na vhala afha kha phara iyi a ni ðisela ðhuthuwedzo-de muhumbuloni? (1)

1.8 Vhalani phara ya 6.

Ndi afhio masiandaitwa ane a nga vhangela arali mune wa bindu a sa ðhogomeli fhethu hune bindu lawe la vha hone? (2)

1.9 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ñekedzwaho.

Vhalani mitaladzi wa 48–49: ' ... kha u tshela ndala.'

Muniwali u sumbedzisa u ri u ...

A tshimbila vha tshi toda ndala.

B ya hune ndala ya vha hone.

C diwanela zwiliwa.

D diwanela thaidzo. (1)

1.10 Vhalani phara ya 7.

Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa muniwali musi no sedza mafhungo a iyi phara. Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

1.11 U ya nga kupfesesese kwanu ni vhona hu tshi nga itwa mini u tutuwedza vhaswa vha ðadiswaho nga nyimele ya u sa wana mushumo?

Bulani ZWIVHILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi zwifhio zwine mufodi wa izwi zwifanyiso a khou toda u ri tanela zwone? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.13 Talelani zwifanyiso zwothe tsha A na B, ndi dzifhio khaedu dzine vhathu vha re kha izwi zwifanyiso vha nga tangana nadzo. (2)
- 1.14 No talela zwifanyiso izwi, ni vhona hu tshi nga itwa mini u thivhela iyi nyimele. Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.15 Tshifanyiso tsha A tshi kwama hani vhudipfi haṅu sa mutaleli? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.16 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu na vhumani vhu pfadzaho vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a re kha TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C uri ni do kona u riwala manweledzo no disendeka khatsho. Nweledzani nga phara fhedzi, ni tshi sumbedza vhutali ha u shumiswa ha mudagasi zwavhudi.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu hune zwa konadzea.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**U SHUMISA MUDAGASI LWA VHUTALI**

Vhuria ndi khalañwaha ya phepho ine ya toda masheleni o vhalaho uri vhatu vha kone u ditsireledza kha phepho. Vhatu vha tea u digudisa u shumisa mudagasi nga ndila ya vhutali.

Musi vhaswa vha tshi ora hithara kana mulilo u bveledzwaho nga mudagasi zwi ita uri i kokodze dziyunithi nnzhi kavhili kana kararu kha mutengo wo dowealeho une wa shumiswa musi hu tshilimo. Zwi nga thusa vhukuma u ora masana a duvha musi lo tavha u fhirisa u ora hithara.

Kha hu vhe na tshifhinga tshine gizara ya u vhlisa mañi ya toliwa nga vho masithesele vho gudelaho zwa mudagasi, u itela u vhone arali i tshi bvudisa mañi. Arali ya bvudisa mañi zwi ita uri i dzule i tshi shela mañi a u rothola lune i do dzula i tshi vhila lu sa gumi, lune zwa vho do la mudagasi lwo kalulaho.

Vhabebi vha tea u tutuwedza vhana vhavho u shumisa khuni kha u vhasa mulilo wa u ora, u bika na u dudedza mañi zwi nga thusa vhukuma u fhungudza kushumisele kwa mudagasi. Vhala vha re na fhethu ha u vhasa mulilo ngomu nduni vha tou diphina ngauri afho nduni hu vha hu na vhududo.

Ano maduvha vhunzhi ha zwithu zwi shuma nga mudagasi. Vhaswa kha vha tsivhudzwe u fhungudza zwiñwe zwa zwishumiswa nga u tsima pulaka dzine a dzi khou shuma, dzi fungwe fhedzi dzi tshi toda u shumiswa. Mavhone o fhungudzwaho maanda kha u shumisa mudagasi ndi one a no themendelwa. Musi ri tshi renga mavhone ndi khwine u vhudzisa ayo a sa shumisesi mudagasi

Nga zwifhinga izwi zwa vhuria lutamo lwa zwiliwa lu tou vhuya tshothe, ndi heneffa hune wa wana vhana vha re zwikoloni zwa kule na mahayani vha tshi renga zwiliwa nga vhunzhi vha vhea kha tshixwatudzi. Tshixwatudzi a tsho ngo tewa u dzula tshi tshi vulwa zwi songo tea ngauri zwi la mudagasi.

U shumisa shawara zwi nga ri leludzela vhutshilo zwa dovha zwa ri fhungudzela mbadelo kana u renga mudagasi munzhi. Musi ri tshi shumisa shawara zwi nga vha zwavhudi u shumisa thoho ine ya vha na mabuli matuku a u shulula madi.

Vhahashu mudagasi a ri koni u tshila u siho zwenezwo kha ri vhavhalele zwi kwama zwashu nga u u shumisa nga vhulondo. Vhaswa, thusanani kha u fhungudza ndozwo ya masheleni zwi kwamani zwa vhabebi.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBELO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D**MADIMADI!**

Tshilogeni tshashu tshi ri: Ri dzimula dora.

Vha a toda u nwa maḁi o kune saho?

Ri hone riṇe vha ha MADIMADI a ḁifhelelaho.

Maḁi ane ra bwa a bva a tshi tou thwee!

Mitengo yashu i tou kokovha fhasi-fhasi thovhela.

Ri wanala hanefha Vhuralala fhasi ha thavha.

Vha tshi ri toda vha ri kwama kha 015 009 4532 kana vha ri ṇwalela kha madimadi@gmail.com

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

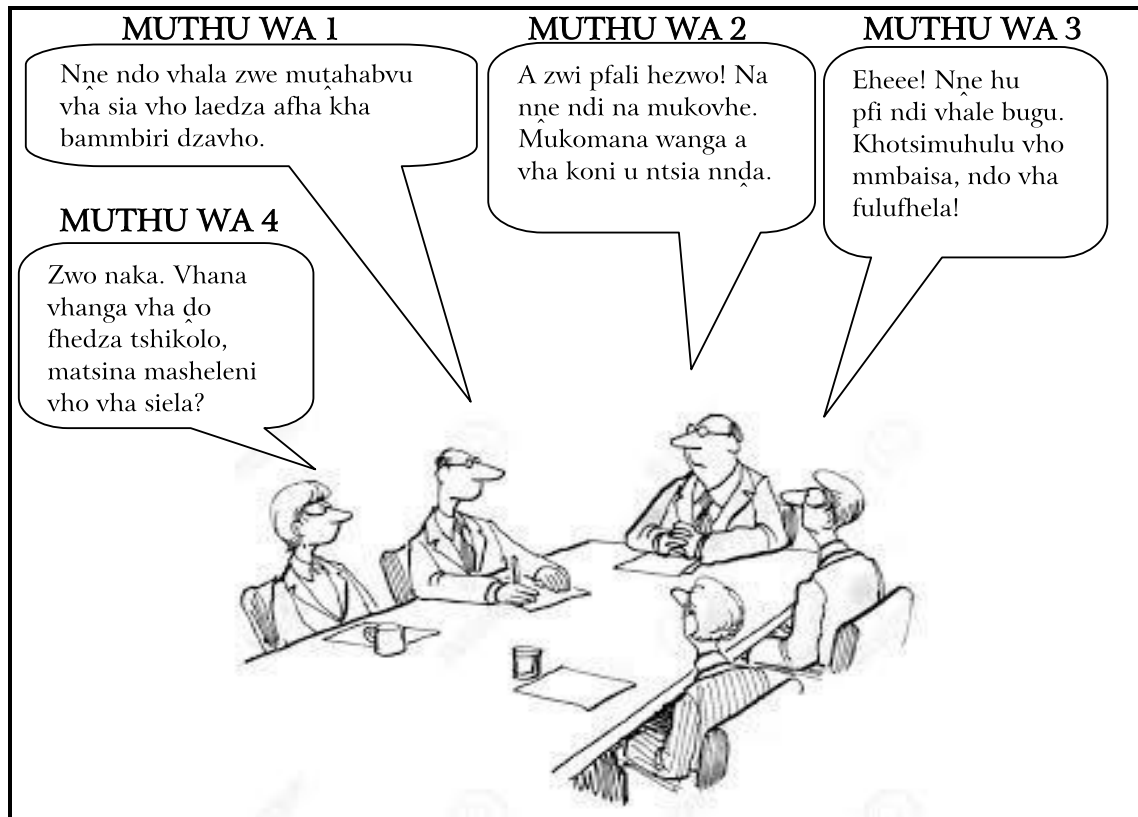
- 3.1 U ya nga khungedzelo iyi, ndi ifhio ndivho ine mukungedzeli a toda u i bveledza? (2)
- 3.2 Vhalani ipfi asili: 'MADIMADI.'
Sumbedzani ndeme ya u shumisa khephusheni khungedzeloni iyi, ni dovhe ni ambe uri ndi ngani muṅwali o shumisa ndovhololo kha ipfi ili? (2)
- 3.3 Kha khungedzelo iyi, hu na ipfi li songo peletwaho nga ndila yone. Li riwaleni nga ngona ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Vhalani mutaladzi wa 3: 'Maḽi ane ra bwa a bva a tshi tou thwee!'
Mukungedzeli u amba u ri maḽi a hone a a ...
A vhavhesa.
B dungesa.
C rotholesa.
D difhelela. (1)
- 3.5 Vhalani fhungo heli: 'Mitengo yashu i tou kokovha fhasi-fhasi' Ndi ngani muoli wa khungedzelo o shumisa luambo nga ndila heyi? (1)
- 3.6 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona mukungedzeli o kona u swikelela ndivho yawe ya khungedzelo nga u shumisa zwifanyiso u isa mulaedza kha vhaṭaleli? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Vhubvo: New Madam and Eve Collection]

- 4.1 Ndi zwifhio zwine muoli wa khathuni iyi a khou ri tanela zwone? (2)
- 4.2 Vhalani mafhungo a MUTHU WA 3: Muoli o shumisa ipfi 'Khotsimuhulu.' Inwi neani pfanywa ya ipfi ilo, ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Sedzani fhungo asili: 'Vhana vhanga vha do fhedza tshikolo, matsina masheleni vho vha siela?'

MUTHU WA 4 kuambele kwawe ku sumbedza mbudziso ya rethoriki i buletshedzaho uri o takalela ...

- A vhatu vho daho.
B he vha dzula hone.
C uri zwothe zwi ngonani.
D A na C

(1)

- 4.4 Sedzulusani khathuni yothe nga vhuronwane. Sumbedzani zwi khagala phambano vhukati ha MUTHU WA 3 na MUTHU WA 4, no zwi livhanya na kushumisele kwavho kwa luambo. (2)
- 4.5 Vhalani mafhungo a MUTHU WA 3. Sumbedzani ndeme ya u shumisa tshigarukela mafhungoni ayo. (1)
- 4.6 Musi no talela khathuni iyi nga u angaredza, ni vhona a afhio masiandaitwa ane a nga vhangela nga nyimele iyi? Khwathisedzani phindulo yaṅu. (2)
- [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

VHATHU VHA SA LANGEI

- 1 Musi ri tshi swika tshitediamu ro wana ho no vha na muduba mulapfulapfu. Vhaofisiri vha tsireledzo vho vha vho fara tsha u konda nga niwambo wa vhathu vhe vha vha vha sa todi u langiwa. Musi vha tshi vhona zwo ralo, muṅwe wavho o mbo di tavha mukosi a tshi khou shumisa khudzaipfi e: 'Vhathu vhothe vha si na thikhithi kha vha mbo di tuwa zwinozwino.' Ndi muofisiri a songo sinyuwa zwone. Bonyongo le la vuwa ndo wana na vha sa koni u gwalaba vha tshi vho sokou fhufha-fhufha vha tshi zwi sa itei ndi zwenezwo. 5
- 2 Matsina khamera dzo vha dzi tshi khou foda zwothe. Khathihi fhedzi vhanna na vhafumakadzi vha gebisi dza lutombo vha vha vha tshi a ri taiṅwi. Vho mbo tou longa mulilo vivhini vhunga hu songo tsha vha na nyanḁano, vhaṅaleli vha mbo thoma u rwa mapholisa nga mabodelo ngenṅo avha vha tshi khou thuntsha nga gulu dza raba uri vha balangane. Vhanzhi ho mbo vha u lilelwa nga tsimbi, thumbuni ya lukhohe ha mbo vha hayani havho. A vha tsha nga vhaṅa vhe vha vha vha tshi fhufha vhavhili vha sera. 15

[Vhubvo: *Thimu ya vhaṅoli*]

- 5.1 Vhalani mitaladzi ya 1–2: 'Musi ri tshi swika ... mulapfulapfu.'
- Topolani dzina guṅe ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)

- 5.2 Kha mutaladzi wa 4 hu na ipfi 'tavha,' inwi li shumiseni mafhungoni mavhili a pfalaho u sumbedza uri li a kona u amba zwithu zwivhili zwo fhambanaho. (2)
- 5.3 Fhungo asili: 'Khamera dzo vha dzi tshi khou foda zwothe.'
Isani fhungo ili kha liambaitwa. (2)
- 5.4 Liambele/liidioma asili: 'Vho mbo tou longa mulilo vivhini.'
Sumbedzani uri li kwama hani kupfeselele kwanu afho he la shumiswa kha mafhungo a phara ya 2. (2)
- 5.5 Fhungo asili: 'Vhathu vhothe vha si na thikhithi kha vha mbo di tuwa zwinozwino.' Ndi muofisiri a songo sinyuwa zwone.
Sumbedzani vhushaka vhukati ha luambo na maanda a muambi no sedza fhungo ili. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70